

**ЕКСПРЕСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ОСІБ
У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ТРОЩА»**

Використання мови у різних сферах діяльності людини зумовило стилістичну диференціацію лексики. Вона поділяється на велику кількість семантичних та граматичних груп слів, за кожною з яких закріпились певні індивідуальні функції.

Метою статті є дослідити стилістичне призначення емоційної лексики та проаналізувати особливості вживання експресивно маркованих одиниць на позначення номінацій осіб у романі Василя Шкляра «Троща».

Актуальність теми дослідження зумовлена недостатнім вивченням лексичних засобів вираження експресії у сучасній українській літературі, а саме у творі Василя Шкляра «Троща», а також необхідністю виявити особливості їх вживання та специфічні ознаки.

Одним із різновидів стилістично забарвленої лексики є емоційна, або ж експресивно забарвлена лексика. Вона надає висловлюванню більшої виразності, образності, помітніше впливає на почуття співрозмовника, читача. Така лексика може вживатися в усіх функціональних стилях літературної мови. Проте найчастіше вона використовується в художніх творах і публіцистиці, а також у розмовно-побутовій сфері [2, с. 140]. Як результат, експресивність проникає в усі сфери діяльності людини. Експресивно марковані одиниці вносять в усталені стандарти раціонального, логічного елементи новизни, пробуджують певні почуття, викликають ті чи інші емоції.

Не є винятком у цьому питанні мова художніх творів. Саме завдяки вживанню експресивно забарвленої лексики письменник найбільшою мірою впливає на почуття реципієнта, додає певним словам, ситуаціям та мовленню персонажів додаткових, конкретніших смислових відтінків, увиразнюючи при цьому емоційний контекст мови.

Вивченням експресем займалися Н. Бойко, М. Гамзюк, П. Дудик, С. Єрмоленко, Л. Жаркова, Б. Коваленко, Г. Колесник, М. Кравченко, І. Литвинчук, А. Мойсієнко, Н. Пилинський, Л. Ставицька, О. Тодор, О. Турчак, В. Чабаненко та інші дослідники. Однак, вивчення феномену експресивної лексики є надзвичайно цікавим та, водночас, складним процесом, який вимагає ретельного опрацювання усіх можливих лексичних одиниць та їх класифікацію. Диференціюванням такої лексики займалось чимало вчених, однак найбільш ґрунтовною є класифікація В. Чабаненка, яка об'єднує в собі велику кількість семантичних груп експресем, серед яких найбільшою за кількістю лексичних одиниць є група емоційних слів на позначення назв осіб.

Емоційна лексика є невід'ємним засобом самовираження багатьох письменників сучасності. Саме тому варто віддати належне мові роману відомого українського письменника Василя Шкляра «Троща», який яскраво презентує вживання емоційної лексики, особливо коли йдеться про експресем на номінування осіб, прикладів яких у творі є досить багато. Ця лексика, безумовно, відіграє важливу роль у творі. Вона надає відтінків іронічності, деколи сарказму, уживається з метою вульгаризувати контекст, або ж просто передати колорит мовлення персонажів.

Згідно з В. Чабаненком, в українській загальнонародній мові функціонують емоційні слова двох типів: 1) такі, що не мають понятійної основи й виражають лише емоції; 2) такі, що виражають і поняття, і емоції водночас [4, с. 147]. До першого типу емоційних слів відносяться емоційні вигуки, що є експресивними знаками різних людських переживань та реакціями на певні подразнення. Емоційні лексеми другого типу, в свою чергу, поділяються на два розряди: 1) слова, які називають (позначають) певні емоції та переживання; 2) слова, в значенні яких є емоційно-оцінний інгредієнт [4, с. 148].

Відносно нечисленними є лексичні одиниці першого розряду, такі як *любов, веселий, радіти, лють, журба, гніватися, сумувати, ненависний*, оскільки вони виявляють свої виразові можливості у різних стильових умовах по-різному. Лексичні одиниці другого розряду за будь-яких стильових умов не втрачають емотивної експресії, щоправда якість оцінного інгредієнта їхнього значення (позитивне-негативне) змінюється залежно від контексту й ситуації мовлення. Загалом, В. Чабаненко диференціює понад десяток окремих семантичних груп, серед яких найпоширенішою є група слів на позначення осіб, де науковець виділяє такі підгрупи: а) за зовнішністю; б) за рисами вдачі, характеру; в) за вчинками, способом життя і родом діяльності [4, с. 149]. Досліджуючи мовотворчу манеру Василя Шкляра, варто зупинитись на уживанні ним яскравих прикладів таких експресем у романі «Троща», які можна певним чином об'єднати у синонімічні ряди на позначення негативного або позитивного відтінків номінацій осіб.

Стилістично маркованими номінаціями з позитивним конотативним відтінком у романі В. Шкляра є такі назви осіб: *друзе (Але вибач, друже Пластуне, я тебе не послухався [5, с. 28]), брате (Тримайся, брате, я йду [5, с. 30]), краянин (Стефа впізнала в мені свого краянину, хоч сама говорила по-тутешньому [5, с. 33]), вояк-невільник (...і зачерствіле серце старого вояка-невільника тихо всміхнулося [5, с. 33]), одинак (Одинак*

Так сі стало [5, с. 35]), вояк (*Босий вояк, особливо той, що втікає, має смішний вигляд* [5, с. 38]), хлопці-холодноряці (*Засинаючи, я встиг ще згадати, як на Зелені свята ми з хлопцями-холодноряцями нарізали цілий сніп шувару і поставили його біля курінного Бондаренка, коли він виголошував святошну промову* [5, с. 39]), **наші** (*З її ладу [стрілянини] я зрозумів, що це не сліпа пальба, це розпочався бій: не інакше як хтось з наших пішов на прорив* [5, с. 54]), молодчинка (*Але він був молодчинка, мій дорогий Жучок, і з усього робив лише оптимістичні висновки* [5, с. 321]).

Значно більшою за обсягом є група експресивних лексем на позначення осіб у негативній конотації. Загарбників, що прийшли на чужу територію, письменник називає шміраками, тобто покидьками (*Чи ви хочете бути схожими на шміраків?* [5, с. 19], *Та це були рядові шміраки, які й гадки не мали, про що говориться в хаті* [5, с. 155]), нападниками (*Від першого удару ухилився так вчасно, що нападник затопив кулаком у стіну* [5, с. 51]), покидьками (*А ось другого покидька я привітав невдало* [5, с. 51]), облавниками (**Облавник** раптом послізнувся і шубовснув у багно [5, с. 55]), запроданцями і гесбістами (*Міськові довелося вечеряти з гесбістами й запроданцями* [5, с. 106], *Та я хотів показати їм, що ласий до грошенят, як і кожен запроданець* [5, с. 133]), зрадниками (*Але я застановляюся собі на думці, як то чоловік стає зрадником* [5, с. 139]), ворогами (*Саме десь там, над Драгоманівкою, висів місяць-підповня, який світив мені дорогу, але ж він, лукавець, так само світив і ворогам* [5, с. 40]), москалями (*Я зрозумів, що москалі поїхали, зіпнувся на ноги й пішов за Зонькою* [5, с. 69]).

Для посилення іронічного ефекту та підкреслення чужорідності понять насаджуваної ідеології письменник вживає деякі найменування мовою оригіналу, використовуючи при цьому українську графіку («таваріщі», «братушки», «націоналіст», «проводнікі», бандіти, совети (советські службовці, советські активісти, советські керівники).

Перебіжчиків, яких автор теж вважає за ворогів, називає такими словами: *внутрішники* [5, с. 19], *підпільники* [5, с. 39, 86, 94, 95], *пайдьошники* [5, с. 55], *облавники* [5, с. 55, 101], *запроданці* [5, с. 106, 133], *зрадники* [5, с. 139], *куфайники* [5, с. 176], *перебіжчики* [5, с. 184] тощо.

Переважно усі зафіксовані емоційні лексеми з негативним значенням є лайливими, зневажливими, рідше іронічними за конотативними відтінками, більша їх частина широко вживана в художній літературі та розмовній мові: *дивак* [5, с. 56], *бідолаха* [5, с. 58], *неборак* [5, с. 59], *грішник* [5, с. 120], *хитрюга* [5, с. 243], *бабій* [5, с. 252], *пияка* [5, с. 252], *гультипака* [5, с. 252], *босяк* [5, с. 222], *здоровило* [5, с. 70], *селюк* [5, с. 52], *невдаха* [5, с. 55], *жебрак* [5, с. 321], *бандьора* [5, с. 21, 131], *суче поріддя* [5, с. 45], *ярижник* [5, с. 49, 62], *провокактор* [5, с. 50], *алкоголіки-прохачі* [5, с. 50], *почарківці* [5, с. 50, 62], *тварь* [5, с. 58], *розбишаки* [5, с. 62], *безбожники* [5, с. 61], *грішники* [5, с. 75], *бандерівці* [5, с. 76], *гаспид* [5, с. 138], *садист* [5, с. 210], *душогубець* [5, с. 210], *скурвий син* [5, с. 101, 244], *бандит* [5, с. 266] тощо.

Отже, у мові роману «Троща» В. Шкляра зафіксовано велику кількість експресивно маркованих одиниць, значну частину яких складають експресеми на позначення назв осіб. Стилістично зниженої лексики з негативною конотацією у романі дещо більше, ніж емоційної лексики з позитивним конотативним відтінком. Для найменування й характеристики людей, що належать до своїх або ж ворожого табору, автор використовував прийом підбору синонімів до стилістично нейтральних слів (*наш-брат-друг-краянин-вояк; ворог-нападник-покидьок- бандит-шмірак; бідолаха-неборак-ярижник-невдаха*). Більшість із них широко вживається в українській розмовній мові, використовується у художніх творах та зафіксована в словниках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Н. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові / Н. Бойко. // Мовознавство. – 2002. – №2. – С. 10–21.
2. Дудик П. С. Стилістика української мови: Навчальний посібник / П. С. Дудик. — К.: Видавничий центр «Академія», 2005. — 368 с.
3. Франко З. Т. Про експресивну місткість слова / З. Т. Франко// Культура слова. – К., 1979. – Вип. 16. – С. 20–26.
4. Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови: Монографія / В. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 143 с.
5. Шкляр В. М. Троща. – Василь Шкляр., Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. – 416 с.